

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 2, 2021

Кушбакова С.С.

«АЗРЕТИ АЮБ» МИНЕРАЛДЫК БУЛАКТАРЫ – ЖАЛАЛ-АБАД
ШААРЫНЫН СЫЙМЫГЫ

Кушбакова С.С.

МИНЕРАЛЬНЫЕ ИСТОЧНИКИ «АЗРЕТИ АЮБ» - ГОРДОСТЬ
ДЖАЛАЛ-АБАДА

S.S. Kushbakova

MINERAL SPRINGS OF «AZIRETY AUB» - THE PRIDE
OF JALAL-ABAD

УДК: 94(575.22)

Макалада Жалал-Абад шаарындагы дарылык сапаты көпчүлүккө даңза болгон минералдык булактарга мол Жалал-Абад курорту, анын тарыхый жолу, жергиликтүү калктын жашоосундагы ролу жана орду жөнүндө кеңири баяндама берилген. Жалал-Абад шаары минералдык булактары бар курорту менен таанымал. Илгери саякатчылар, соодагерлер, туристтер, сыйынуучулар жана оорулуу адамдар Аюб-Тоо бөксө тоосунда жайгашкан бул булактарга дарына дабаа болуучу жылуу ванналарды алуу жана дарылануу максатында келип жүрүшкөн. Саякатчы, географ Воицининдин байкоосуна ылайык, сера жана темирге бай жылуу жана муздак суулары бар бул булактарга жергиликтүү калк сууда жуунууга гана эмес, ушул жерде жайгашкан жергиликтүү пайгамбар Азрети Аюбдун (орустардын атоосуна ылайык Иова) мазарына сыйынууга да келишкен. Жалал-Абад курортунун дары суулары жергиликтүү элге монголдордун баскынчылыгы убагындагы Х кылымдан бери белгилүү деп айтылат.

Негизги сөздөр: минералдык булактар, сыйынуучулар, курорт, суу, маданий борбор, тоо, шаар, химиялык курам, саякатчылар, адам.

В статье приведены подробные исторические материалы о курорте Жалал-Абад, который прославлен своими минеральными источниками, имеющими лечебные свойства, об их роли и месте в жизни и быту местного населения. Джалал-Абад знаменит своими минеральными источниками. В прошлом путешественники, торговцы, туристы, прихожане и больные приходили к этим источникам у подножия гор Иов, чтобы принять теплые ванны и вылечить свои недуги. По словам путешественника, географа Воицинина, местные жители приходили к этим источникам, богатым сывороткой и железом, не только для купания, но и для поклонения могиле местного пророка Иова (Иова по русскому имени). Говорят, что лечебные воды курорта Джалал-Абад были известны местным жителям с 10 века со времен нашествия монголов.

Ключевые слова: минеральные источники, молящиеся, курорт, вода, культурный центр, гора, город, химический состав, путешественники, человек.

The article contains detailed historical materials about the Jalal-Abad resort, which is famous for its mineral springs with medicinal properties, about their role and place in the life and everyday life of the local population. Jalal-Abad is famous for its mineral springs. In the past, travelers, merchants, tourists, worshipers, and the sick came to these springs in the foothills of the Job Mountains to take warm baths and treat their ailments. According to the traveler, the geographer Voshchinin, the locals came to these springs, which are rich in sera and iron, rich and cold, not only to bathe, but also to worship the tomb of the local prophet Ayub (Job, according to the Russian name). The medicinal waters of the Jalal-Abad resort

are said to have been known to the locals since the 10th century during the Mongol invasion.

Key words: mineral sources, begging, resort, water, cultural center, mountain, city, chemical composition, travelers, man.

Жалал-Абад шаары – Жалал-Абад областынын административдик, экономикалык жана маданий борбору. Шаар Тянь-Шань тоо кыркаларынын этегиндеги Көк-Арт өрөөнүндөгү анча чоң эмес Аюб-Тоо бөксө тоосунун алдында деңиз деңгээлинен 763 метр бийиктикте жайгашкан. Кыргызстандын борбор шаары Бишкекке чейинки аралык 605 километрге барабар. Шаардын түштүк-батыш тарабынан 105 км аралыкта Ош шаары орун алган. Шаар аралап Кара-Дарыя дарыясынын оң агымы болгон Көк-Арт дарыясы агып өтөт. Шаарда ушул эле ысымдагы темир жол станциясы жана аэропорту бар.

Шаардын климаты кургакчыл, жайы – ысык, күзгү аба-ырайы – күнөстүү, кышы жылуу жана жогорку нымдуулукта болот. Бул аймак мөмө-жемиштердин бай түшүмү менен даңктуу.

Макалабызда биз ушул шаардын сыймыгы болгон Жалал-Абад курорту, анын дарылык сапаты көпкө даңза болгон минералдуу сууларга бай булактары, бул булактар менен байланышкан уламыштар, бул ыйык жердин тарыхый басып өткөн жолу жана жергиликтүү калктын жашоо тиричилигиндеги ролу жана орду жөнүндө баяндоону максат кылдык.

Фергана областынын жылнаамасынын 1902-жылы жарык көргөн 1-томунда Азрети Аюб булактары жөнүндө М.Рожественский тарабынан “Азрети Аюбдун жылуу булактары” деген өзүнчө бир бап материал басылган. Анда суунун химиялык курамы, дарылык касиеттери жөнүндөгү кеңири маалыматтардан сырткары бул булактар жөнүндөгү төмөнкүдөй уламыш келтирилген:

“Жергиликтүү калкка булактардын дарылык касиети көптөн бери белгилүү болгондуктан, алар аны ушул жерде жашап жана жабыр тартып жүргөн, менменсингендиги үчүн кудай тарабынан жазаланган жана ушул эле жерден дарына дабаа тарткан библиялык каарман Иова (Аюб) жөнүндөгү уламышка ыйгарышат. Уламышта айтылганына караганда, Аюб дарты-

на сабырдуулук кылуу менен кудайдан ырайым сурайт. Кудай ага Гаврила архангелин (Жабраил перишесин) жөнөтөт. Ал Аюбка жерди оң буту менен тебүүсүн буйруйт. Ал тепкен жерден жылуу булак атырылып чыгат. Ага чөмүлгөн Аюб сакая баштайт. Денесин жеп жаткан бардык курттар жоголуп, бирөөсү гана калып, жибек куртуна айланып, тыт дарагынан орун алат. Ошондо Жабраил периште эми Аюбка сол буту менен жерди тебүүсүн буйруйт. Муздак суулуу булак пайда болот. Муну ичкен Аюб толугу менен айыгат. Ал мындан кийин да азыркы анын мүрзөсү деп эсептелинген жерде көп жыл жашайт. Ыйык жашоону өткөрүүдөн соң ал дүйнөдөн кайтат. Бул окуя мындан 5-6 миң жыл илгери болгон дешет.

Жергиликтүү калк кириген жылуу булак ошол Азрети Аюб кириген булак деп айтышат. Ал эми Г.Тейхтин тизмесинде №4 булак болуп катталган булак Азрети Аюб суу ичкен булак деп айтылат. Мындан жүздөгөн жылдар мурун Кокон ханы Мадали хан тарабынан азыркы күнгө чейин сакталып калган күмбөз курулган. Ушул эки булакты, ошондой эле Азрети Аюб жана анын аялынын мүрзөлөрүн жергиликтүү калк ыйык жерлер деп эсептешет [1, 84-б.].

Азрети Аюб булактары жана анын суусунун химиялык курамы жөнүндөгү алгачкы маалыматтар изилдөөчүлөр жана саякатчылар тарабынан жарыя болду. Дагы бир уламыш боюнча ал тери оорусу менен катуу ооруп калып, көп жыл бою дүйнө жүзүн кыдырып, ушул оорусуна дабаа издеп жүргөн. Бир жолу Көк-Арт өрөөнүн айланып жүрүп, ал “Аллаанын кулу Аюб, ушул жерге токтогун да, өзүң турган жерге колундагы таягыңды сай, пайда болгон сууга киригин” – деген үн угат. Айтылгандай эле, таягын сайган жерден оргуштап булак көз ачат. Анын суусуна кириген Азрети Аюб оорусунан айыгат. Ушундан кийин ал ушул тоодо жашап калып, өзүнө жер там салат. Анын айланасына башка адамдар да тамдарын салышып, эл көбөйөт. Мына ушинтип олтуруп Азрети Аюб кыштагы пайда болот.

Ф.А. Брокгаузун жана И.А. Ефроновдун 1890-жылдагы Энциклопедиялык сөздүгү Жалал-Абад минералдык булактарын төмөнкүдөй сүрөттөйт:

Азрети Аюб булактары Ферганада жана жакынкы өлкөлөрдө өтө таанымал. Бул булактар Фергана областынын Андижан уездиндеги бийиктиги деңиз деңгээлинен 3850 фут (1173 метр) бийиктиктеги Аюб-Тоо бөксө тоосунда жайгашкан. Орустарга бул дары суусу бар булактар 1877-жылдан баштап белгилүү болду. Булактардын саны бир канча, бирок жергиликтүү калк булардын арасынан бирөөсүн гана ыйык булак деп эсептешет. Анда суткасына 8640 челек суу чыгат, жылуулугу 38-39 градус, күкүрттүү суутек, эки негиздүү көмүр кычкылдуу натрий, эки негиздүү көмүр кычкылдуу магний, хлордуу натрий, натрийдин

күкүрттүү кычкылы жана башка көптөгөн элементтер бар. 1884-жылдан бери Хазрет Аюб минералдык булактарына төмөнкү чиндеги оорулуу аскер адамдары жөнөтүлө баштаган. 1885-жылы санитардык станция уюшулган, ал эми жай күндөрүндө 25 адамдык лазарет уюшулат. Үч булактын ар биринде кириңүүчүлөр үчүн ванналар орнотулган [2, 56-б.].

Башка бир окумуштуу, географ Владимир Платонович Вошинин 1914-жылы бул булактардын касиеттери жөнүндө жогоруда айтылгандардан сырткары төмөнкүлөрдү жазган:

“Бул тоодо айтылуу булактардан сырткары да өзгөчө көңүл бураарлык нерселер бар экен. Мисалы, кандайдыр бир себептер менен балалуу болбогон аялдар ыйык ташка сыйынуу үчүн келишет. Бул таш өзгөчө бийиктикте кырынан жайгашкан. Жергиликтүү молдолорго акы төлөгөн аялдарга бул ташка олтуруп, сыйгаланып түшүүгө уруксат берилет. Алардын айтымына караганда, жардамы тийет экен...”

Жогоруда аталган 1870-жылдардын аягында дары булактардын жанына орустардын аскер лазарети курулган. Бул жерде жергиликтүү калктан сырткары орус калкынан да оорулуулар көп экен. Ошондуктан да булардын өз-өзүнчө кириңүүсүнө анча-мынча шарттар түзүлгөн. Айтымына караганда Джелалабад-ка жакын арада темир жолу тартылат экен. Демек, жергиликтүү бийлик тарабынан бул курортко тиешелүү көңүл бурулат деп ойлоого толук негиз бар жана ал гүлдөп өсүп-өнүгүүсү мүмкүн...” [3, 39-б.].

Чындыгында эле, биздин байкообузга караганда, илимий көз-караштар айтылган ушул убакытка чейин Азрети-Аюб булактары ыйык жер катары каралып, анда өздөрүн негизинен шейхтер деп аташкан жергиликтүү калк сыйынууга келген калктарга диний кызмат көрсөтүшүп келишкен. Учурда деле бул жергиликтүү калк өздөрүн ак сөөктөрдөнбүз деп эсептешет жана эркек балдардын ысымына сөзсүз түрдө “ходжа” (кожо) мүчөсүн кошуп жазышат (мисалы, Алымходжа, Давранходжа ж.б.).

Официалдуу документтерге ылайык, курорттун тарыхы 1877-жылдан башталат. Невралгия менен ооруган Андижан уездинин врачы Мездриков Жалал-Абад минералдуу булактарынын жагымдуу таасирин өзүнө текшерүүдөн өткөргөндөн кийин, бул булактар жөнүндө жазып чыгат. Мына ушуну менен бул сууларды илимий изилдөөгө негиз салынган. Мындан кийин дары булактардын базасында курорт түзүү маселеси көтөрүлөт. 1885-жылдан баштап аскер-санитардык ведомствосу булактын сууларын дарылоо максатында колдоно баштаган.

1886-жылы Ташкент аскер ведомствосу курамы 2 врачтан жана 1 химиктен турган экспедицияны курорттун сууларын илимий изилдөө үчүн жөнөткөн.

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 2, 2021

Экспедициянын доклады ушул эле жылы Ташкенттеги табият таануучулардын коомунда угулуп, курорттун суулары дарылык касиети бар деп таанылган.

Алгачкы жылдарда оорулуулар Жалал-Абад кыштагындагы тамдарда жашап, булактар чыккан жерлерде оюлган дары суу толтурулган ойдуңдарда киринишкен. Шарт жакшы болбогону менен дарылануунун жыйынтыгынын ондуулугунан булактардын даңкы жылдан-жылга өсүп жатты. 1887-жылы аскер ведомствосу курортто аскерлер үчүн лазарет, казармаларды, киринүүчү жайларды жана аскер кухнясын курган, кийинки жылы курортто 200-250 адам дарылануудан өткөн. Ошол эле ведомство тарабынан 1900-жылы Кыз-Булак булагынын жанына 10 ванналуу таш имарат курган [4, 2-3-бб.].

Бул булак жөнүндө да уламыш айтылып жүрөт. Илгери Азрети-Аюб булактарынын жанында аябагандай сулуу кыз жашаган экен. Жылдар өтүп, анын ата-энелери карып-арып, дүйнөдөн кайтышат, анын бир туугандары да карып калышат. Бирок кыз жаш жана сулуу боюнча кала берет. Убакыт ал кызга күчү жетпей, бийлик жүргүзө албай жаткандай болчу. Бирок, ар бир өмүрдүн башы жана аягы болгондой эле, ал кызга да өлүм келет. Бул дүйнөнү таштап кетээрдин алдынан ал кыз элдерди чогултуп, тоонун бооруна алып келип, ал жерде бекитилген булакты көрсөтөт. “Менин көөнөрбөс жаштыгымдын сыры ушул булакта болчу. Күнүгө таңга маал мен ушул булакка келип киринчүмүн.”. Ошондон тартып бул булак Кыз-Булак атка ээ болуптур [5].

Мындан сырткары Аюб-Булак, Ак-Булак, ал эми түштүк-чыгыш тарабында Шор-Булак булактары бар. Шор булакта күкүрттүү суутек, йод жана бром элементтерине бай 7 булак жер бетине суусун агызып турат.

1912-жылы жергиликтүү Мырзакул болуштун демилгеси аркылуу жергиликтүү калктан чогултулган каражаттарга ашар жолу менен эки бассейнден турган чыгыш стилиндеги киринүү үчүн кооз имарат курган. Бул имараттын проектин долбоорлоочу жана куруучулары болуп Андижандан чакыртылып алынган бир тууган Усман жана Яхё Усманов усталар болгон. Бул адамдар мындан сырткары Темир жол вокзалынын курулушунда да активдүү катышышкан.

Курорттун чындап өнүгүүсү Октябрь революциясынан кийин күч алды. Ошол убактарда ар айда бул жерге дарылануу үчүн Орто-Азиянын көптөгөн жерлеринен 300 дөн ашуун адам келип турушкан.

1926-жылы 30 орундуу жатакана корпусу, 1932-жылы Жаңы-Булак, Ак-Булак аттуу бассейндер, ал эми 1936-жылы 200 орундуу жаңы жатакана корпусу курулган. Улуу Ата-Мекендик согуш убагында курорт аскердик госпиталга өзгөртүп түзүлгөн. Согуштан кийинки убактарда курортто жаңы курулуштар

башталып, тез өнүгө баштаган. Алсак, 1954-жылы 50 орундуу №2 - эс алуу корпусу курулуп бүтүп, пайдаланууга берилди. Клуб жана ашканасы бар жаңы имарат 1960-жылы курулуп бүткөн. Ал эми 1963-жылы 160 орундуу №3-эс алуу корпусу пайдаланууга берилген. Курорттун көркү болгон суу-балчык менен дарылоо боюнча 1000 адамды тейлөөгө ыңгайлаштырылган жаңы заманбап дарылоо корпусу 1981-жылы курулуп, пайдаланууга берилди.

Санаториянын бардык корпустары аянты 37 гектар болгон, ар түрдүү көп жылдык дарактардан турган паркта жайгашкан. Баштап 32 булак эсептелинген болсо, бүгүнкү күндө анын 7 булагынан суу чыгат. Көп майда булактар курулуш учурунда, канализация курууда жабылып калган. Минералдык суулардагы эриген заттардын жана газдардын негизги массасын сульфаттар, хлориддер, натрий, калий, кальций, азот, кислород, кремнеземдер түзөт.

1973-жылдан баштап Жалал-Абад курорту профилдештирилген дарылануу жайы болуп аталды. 2002-жылдан баштап ал Жалал-Абад санаториясы болуп кайра түзүлдү.

Көп убакытка чейин бул жерде ревматизм, радикулит, боордун ооруларын дарылап жүрүштү. Кийинчерээк нерв системасын жана ичеги-карын системасын дарылай башташты. Аюб-Булак, Кыз-Булак, Ак-Булак, Янги-Булак булактарынын минералдык суулары, кыртыштык балчыкта, радан ванналары ийгиликтүү колдонула баштады. Жалал-Абад булактарынын суулары өзүнүн дарылык касиети боюнча Кавказ булактарынын сууларынан кем калышпайт.

Совет доорунда Жалал-Абад курорту жалпы союздук дарылануучу жай деп эсептелинип, бүткүл СССРден ичеги-карын, тери жана гинекологиялык оорулар менен ооруган миндеген туристтер келип дарыланып жүрүштү. Бүгүнкү күндө деле курорттун минералдык сууларына жана дары балчыктарына кызыгып келген туристтердин саны арбын. Негизги дарылоо каражаттары болуп, ванналарда жана ичүү жолу менен пайдаланылуучу аз өлчөмдө жана күчтүү минералдаштырылган термалдуу сульфаттык-гидрокарбонаттык натрийлүү-кальцийлүү суулар эсептелинет. Дарылоо максатында кыртыштык балчык да пайдаланылат. Суу жана балчык менен дарылоодон сырткары электро-жарыктык дарылоо, укалоо, дарылык тамак-аш, фитобар, ийне сайуу жолу менен болуучу рефлексик терапия да пайдаланылып келет.

Бүгүнкү күндө санатория көптөгөн дарылоо кабинеттерине ээ. Атап айтканда, булар минералдык ванналар, жалпы жана гальвано-балчык, массаждык, ийне-терапия, механикалык массаж, фитобар, косметикалык электрофарез, гальванизация кабинеттери, ичеги-карын, гинекология, урология, физиотерапия, дарылоо дене тарбиясы бөлүмдөрү.

Санаторияда дарылоого путевка жана курсовкалар аркылуу кабыл алынат. Жылына санаторияда 3500 дөн ашуун адам путевка менен, ал эми 8000-9000 адам курсовка менен келишип, ден-соолугун чыңдап кетишет.

Курорт комплексинин аймагында эс алууга көптөгөн шарттар түзүлгөн. Заманбап кино-залдар, дискотекалар дайыма эс алуучулардын кызматында болушат. Жайдын аптаптуу күндөрүндө жыш өскөн чоң бак-дарактардын алдында жеткиликтүү деңгээлде салкын болуп турат. Жыл бою дары сууга толтурулган бассейн үзгүлтүксүз иштеп турат. Дарылоо-диагноз коюу кабинеттери жана лабораториялары дайыма эл кызматында болушат.

Адабияттар:

1. Рождественский М. Хазрет-Аюбские теплые воды. Средняя Азия. Ежегодник Ферганской области. - 1902.
2. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. 1890.
3. Вошинин В. Очерки нового Туркестана. - СПб., 1914. - С. 38-39.
4. Город Жалал-Абад в прошлом. Документы историческо-краеведческого музея города Жалал-Абад. - С. 2-3.
5. Курорт мечетинин имамы, 1937-жылы туулган Арслан ажы Ибайдиллаевдин айтымынан алынган уламыштар.
6. Гайббаев К. Исцеляя недуги. - Фрунзе, 1986. - С. 13.
7. Апиев Ж. 1973-жылы туулган (басыз уруусунан). Курорттун директорунун орун басары "Жалал-Абад" санаториясынын кыскача тарыхый маалыматтары. 2014.